Μπαρκαρισμένα και ξέμπαρκα σώματα που ταράζουν τα νερά του θαύματος της ελληνικής ναυτιλίας

Το βιβλίο του Γιώργου Τσιμουρή, ομότιμου καθηγητή του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, γράφτηκε μετά από το «μπάρκο» του σε ένα τάνκερ, τον Απρίλη του 2012, και ύστερα από τις δεκάδες συνεντεύξεις που πραγματοποίησε εν πλω, αλλά και στη στεριά, με τους εργάτες και τις εργάτριες της θάλασσας και με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Η εμπλοκή μου στο βιβλίο αυτό, ξεκινά με την πρόταση του Γιώργου του Τσιμουρή να ενεργήσω ως βοηθός ερευνητή σε ένα προχωρημένο στάδιο της έρευνάς του. Αυτό το κάλεσμα ήταν το εισιτήριο για δικό μου «ανθρωπολογικό μπάρκο».

Η προσέγγιση του ναυτικού επαγγέλματος, με τα επιστημολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία της ανθρωπολογίας, καθιστά αυτό το βιβλίο ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς έρχεται να καλύψει ένα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Και αυτό γιατί παρά το πλήθος βιβλίων που έχουν γραφτεί σχετικά με την επιχειρηματική διάσταση της ελληνικής ναυτιλίας, με έμφαση στους έλληνες πλοιοκτήτες, οι έρευνες από κοινωνικούς επιστήμονες και κοινωνικούς ανθρωπολόγους είναι ανύπαρκτες.

Ακολουθώντας ανεπίσημα κανάλια επικοινωνίας, ο συγγραφέας συνθέτει ένα εθνογραφικό κολάζ αφηγήσεων. Ψίθυροι, χαλαρές συζητήσεις, συγκινησιακά φορτισμένοι λόγοι, αστεία και πειράγματα καταρρίπτουν λογοτεχνικούς μύθους και στερεοτυπικές αναπαραστάσεις που συνδέουν το ναυτικό επάγγελμα με τον κοσμοπολιτισμό, τους μεγάλους μισθούς, τον ανδρισμό, την αλητεία και τις περιπέτειες στα λιμάνια.

Στο βιβλίο καταδεικνύονται οι επισφαλείς και σκληρές συνθήκες δουλειάς των ναυτικών, την εποχή της «κοντεϊνεροποίησης», της σημαίας ευκολίας, της εντατικοποίησης της φόρτωσης και εκφόρτωσης και των αυξημένων ελέγχων και επιθεωρήσεων, κυρίως μετά την 11η Σεπτεμβρίου. Για να χρησιμοποιήσω τη φράση ενός αξιωματικού από το βιβλίο την εποχή που - «*τα καράβια μεγάλωσαν … αλλά ο αριθμός των ναυτικών μίκρυνε*», με τα ελαστικά ωράρια εργασίας να τους επιβαρύνουν με ατελείωτες ώρες δουλειάς των ναυτικών, ακόμη και χωρίς ύπνο. Την εποχή που οι ναυτικοί εργάζονται 6-7 μήνες το χρόνο και το εισόδημά τους κατανέμεται στους 12 μήνες του χρόνου, ενώ το επίδομα ανεργίας αντιστοιχεί σε 350 ευρώ το μήνα.

Η στόχευση σε ζητήματα όπως η εργασιακή επισφάλεια και το στρες των ναυτικών, η ιεραρχία, ο

εγκλεισμός, η ανύπαρκτη διαπολιτισμική επαφή με τους αλλοδαπούς μέλη των πληρωμάτων, ο πόνος του αποχωρισμού, η μοναξιά, η ασθένεια, ο θάνατος, διαρρηγνύουν κυρίαρχους λόγους που αποδίδουν τις επιτυχίες του ελληνικού στόλου και τον πολλαπλασιασμό του ναυτιλιακού κεφαλαίου, στο ναυτικό DNA και στις επιχειρηματικές στρατηγικές των ελλήνων πλοιοκτητών.

Παρά το γεγονός ότι επιχειρείται η προσέγγιση ενός ανδροκρατούμενου επαγγέλματος, όπως είναι αυτό του ναυτικού, οι *γυναίκες ναυτικοί,* καπετάνισσες, δόκιμες αξιωματικοί, θαλαμηπόλοι, μηχανικοί, αλλά και οι γυναίκες των ναυτικών, μάνες, σύζυγοι και κόρες, αφήνουν έντονα το αποτύπωμά τους σε αυτό το εγχείρημα.

Τα ευρήματα από τις συνεντεύξεις που πραγματοποίησα ως βοηθός έρευνας, με γυναίκες ναυτικών, δεν ήταν διαφορετικά από αυτά που είχαν μέχρι εκείνη τη στιγμή αναδειχθεί από τον ίδιο τον συγγραφέα. Επιβεβαίωσαν ωστόσο τη σημασία του φύλου του ερευνητή στην διερεύνηση θεμάτων που απαιτούν επιπλέον οικειότητα και συναισθηματική εγγύτητα με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, καθώς συχνά οι συζητήσεις μου με τις γυναίκες των ναυτικών πήραν την μορφή εξομολόγησης γυναίκας προς γυναίκα.

Η συμπερίληψη στην έρευνα, της γυναικείας εργασίας μέσα στον ανδροκρατούμενο χώρο του καραβιού, αλλά και του μόχθου των γυναικών που αναλαμβάνουν τις οικογενειακές υποχρεώσεις ενώ οι αγαπημένοι τους δουλεύουν στα καράβια, επιτυγχάνει να καταδείξει μέσα από την προβληματική του φύλου, τις έμφυλες διχοτομήσεις στον καταμερισμό εργασίας και τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται στο πεδίο της ηγεμονικής αρρενωπότητας του ναυτικού επαγγέλματος. Οι γυναίκες που επιλέγουν να ακολουθήσουν το ναυτικό επάγγελμα δεν ξεπερνούν σήμερα το 2% του συνόλου των εργαζόμενων στην ναυτιλία παγκοσμίως, παρά την στροφή των ναυτιλιακών εταιρειών σε αυτές με σκοπό την άντληση εργατικού δυναμικού. Το μεγαλύτερο ποσοστό εργάζεται ως ξενοδοχειακό προσωπικό σε επιβατηγά πλοία και κρουαζιερόπλοια ενώ η γυναικεία παρουσία στον ποντοπόρο τομέα, είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Οι γέφυρες, τα μηχανοστάσια αλλά και τα μαγειρεία θεωρούνται «ανδρικά» εργασιακά πόστα, και είναι πολύ σύνηθες μία γυναίκα ναυτικός να είναι εντελώς μόνη σε ένα πλοίο στελεχωμένο με άντρες.

Η έντονη έμφυλη διάκριση αλλά και τα σεξιστικά σχόλια και η σεξουαλική παρενόχληση εις βάρος των ναυτεργατριών είναι πολύ συχνά φαινόμενα σε ένα ανδροκρατούμενο εργασιακό περιβάλλον όπως είναι το καράβι. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία της Γωγώς, μίας 21χρονης Δόκιμης Καπετάνισσας στο βιβλίο «*με τράβαγε μαζί του ο λοστρόμος ότι κι αν έκανε, μέχρι που επενέβη ο πρώτος μηχανικός και του είπε να με αφήσει ήσυχη*». Ενώ η Γιασεμί μία 30χρονη καπετάνισσα αφηγείται την εμπειρία της όταν στο πρώτο της ταξίδι ως Δόκιμος, βρήκε το μηχανικό ξαπλωμένο στο κρεβάτι της και κατάφερε με δυσκολία *«να απαλλαχθεί από αυτόν».*

Η έλλειψη στρατηγικών ένταξης των γυναικών στο ναυτικό επάγγελμα και η απουσία νομοθετικών ρυθμίσεων για θέματα κατοχύρωσης της μητρότητας, αλλά και ελέγχου και περιορισμού των έμφυλων διακρίσεων, έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία συνθηκών που αποτρέπουν την

μακρόχρονη παραμονή τους στα πλοία. Όπως καταδεικνύεται στο βιβλίο, οι γυναίκες που επιλέγουν το ναυτικό επάγγελμα θεωρούν δεδομένη την αποχώρησή τους από αυτό, όταν αποφασίσουν να κάνουν οικογένεια και παιδιά, συνήθως δηλαδή σε μία ηλικία όπου η καριέρα τους βρίσκεται στην κορύφωσή της. Η απουσία πολιτικών ρυθμίσεων και εκπαίδευσης σε ζητήματα φύλου και η έλλειψη μίας γυναικείας κοινότητας μέσα στο καράβι που θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά για αυτές κυρίως σε συναισθηματικό επίπεδο, αποτελούν σοβαρά εμπόδια για την παραμονή τους στον ανδροκρατούμενο εργασιακό χώρο του καραβιού. Εμπόδια που τις οδηγούν εν τέλει να ακολουθήσουν την κοινωνικά επιβεβλημένη «*θέση*» τους που δεν είναι άλλη από αυτή του σπιτιού.

Τι γίνεται όμως με τις γυναίκες που μένουν πίσω; Τις γυναίκες των ναυτικών; Στο βιβλίο αποκαλύπτονται τα πολλαπλά πρόσωπα και οι ρόλοι που καλούνται να επιτελέσουν. Μιλούν για τη λαχτάρα και την προσμονή του αγαπημένου τους, αλλά και για την αποξένωση από το σύντροφό τους, για τις δυσκολίες και τις χαρές στην ανατροφή των παιδιών, τις επείγουσες αποφάσεις που πρέπει να πάρουν και τις οικογενειακές ευθύνες που καλούνται να διαχειριστούν.

«Πρέπει να φοράς παντελόνια, και να μιλάς αντρίκια» είπε η Ευτέρπη, κόρη και χήρα ναυτικού, φράση που περιγράφει σε μεγάλο βαθμό τις ιδιαίτερες συνθήκες συγκρότησης της υποκειμενικότητάς τους. Οι γυναίκες των ναυτικών μιλούν για την σωματική και ψυχική προσπάθεια που χρειάζεται να καταβάλλουν προκειμένου να ανταπεξέλθουν στους πολλαπλούς ρόλους που καλούνται να επιτελέσουν, αλλά και για τις διαφορετικές κατά περίπτωση μορφές αντίστασης που πρέπει να αναπτύξουν.

Οι θραυσματικές μνήμες στην αφήγησή τους ακροβατούν ανάμεσα στη μοναξιά, την συζυγική πίστη και τον έρωτα, καταλήγοντας συχνά σε σιωπές που συνδέονται με το τραύμα της απουσίας και μίας ζωής σε «διαρκή εκκρεμότητα» ως προς τη σχέση τους με τους απόντες/παρόντες αγαπημένους τους.

Άλλες φορές ευθέως και άλλες με πλάγιο τρόπο, μιλούν για τη σεξουαλική στέρηση, η οποία μπαίνει στη συζήτηση ως μια ανυπόφορη ματαίωση κατά τη διάρκεια μιας μακράς αναμονής. *«Αισθάνομαι μόνη χωρίς να μπορώ να συμπεριφερθώ ως μόνη»* λέει η Λίλα, μια νεαρή γυναίκα η οποία έμεινε μόνη της με τρία ανήλικα παιδιά όταν ο άντρας της αναγκάστηκε να μπαρκάρει κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

Αυτή η αμφίσημη και αταξινόμητη θέση τους ως προς τους κοινωνικά αποδεκτούς ρόλους (ούτε παντρεμένη-ούτε ελεύθερη), αποδεικνύεται συχνά η αιτία μία στερημένης κοινωνικής ζωής. Νιώθοντας την κοινωνικότητάς τους απειλητική για την κοινωνική τάξη, περιορίζουν τις εξόδους τους με φιλικά ζευγάρια, προτιμώντας την παρέα με άλλες γυναίκες ναυτικών, ή ακόμη και με χήρες.

Οι μαρτυρίες τους παίρνουν τη μορφή μίας αλήθειας ανατρεπτικής ως προς τους κυρίαρχους λόγους και τις αναπαραστάσεις, που τις συνδέουν με μια μελαγχολική ταυτότητα καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που μοιράζονται αστεία, πειράγματα και ξεσπούν σε γέλια εξιστορώντας ευτυχισμένες στιγμές όχι μόνο της συζυγικής αλλά και της «*μοναχικής*» τους ζωής.

Αν και οι ζωές τους βρίσκονται σε μια κατάσταση συνεχούς «αμφισημίας και εκκρεμότητας», οι γυναίκες των ναυτικών, δεν μένουν δεμένες στο λιμάνι. Υιοθετούν μία χειραφετητική και αισιόδοξη στάση ζωής. Είναι δυναμικά παρούσες τόσο στο ταξίδι των αγαπημένων τους όσο και στο δικό τους ταξίδι.

Η έρευνα του Γιώργου Τσιμουρή για τη ζωή των ναυτικών «*μπαρκαρισμένων και ξέμπαρκων*» και των οικείων τους, όπως αποτυπώνεται σε αυτό το βιβλίο, προσφέρει μια εις βάθος ανθρωπολογική ανάλυση, η οποία ωστόσο δεν στερεί από το κείμενο τη φρεσκάδα της αφήγησης και την ένταση της μαρτυρίας, αλλά και δεν διστάζει μπροστά στην απομάγευση του ναυτικού επαγγέλματος και στην ανάδειξη του εργασιακού και συναισθηματικού μόχθου των ναυτικών και των σημαντικών τους άλλων.

Σε μια εποχή όπου ο ακραίος νεοφιλελευθερισμός επιδρά καταλυτικά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της εργασίας, με τις «άτυπες» και «ευέλικτες» μορφές απασχόλησης να αποτελούν τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, με την υποβάθμιση του κοινωνικού κράτους, την μείωση των εισοδημάτων και την συνεχώς αυξανόμενη ανεργία, η στροφή του ερευνητικού φακού στην αποσιωπημένη σε μεγάλο βαθμό, συνεισφορά των ναυτεργατών και ναυτεργατριών και των οικογενειών τους στην πρόκληση αλλά και την ερμηνεία του «θαύματος της ελληνικής ναυτιλίας», οργανώνει ένα νέο πεδίο σκέψης για τη ναυτοσύνη και εκκινεί μία συζήτηση με βασικό άξονα τον εργασιακό και συναισθηματικό μόχθο των ναυτικών και των σημαντικών τους άλλων. Το γεγονός αυτό προσθέτει στο βιβλίο, πέρα από την ακαδημαϊκή αξία στην οποία ήδη αναφέρθηκα, και μια άλλη εξίσου σημαντική ίσως και σημαντικότερη αξία, την πολιτική.

Το ακόλουθο κείμενο βασίζεται στην ανακοίνωση της Κατερίνας Δουκαρέλλη Κοινωνικής Ανθρωπολόγου, στην παρουσίαση του βιβλίου του Γιώργου Τσιμουρή «Εμείς οι ναυτικοί, μπαρκαρισμένοι και ξέμπαρκοι: Μία ανθρωπολογική προσέγγιση», που διοργανώθηκε από το βιβλιοπωλείο AMONI στο χώρο του συνεργατικού καφενείου Περιβολάκι, στις 5/12/2024.